

Каролина Биеленин-Ленчовска (Полска)

МОЈАТА АНТРОПОЛОГИЈА ВО РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА¹

Анстракт: Текстот е поделен во два дела. Во првиот дел авторката ја анализира својата променлива позиција во теренското истражување, потенцирајќи го својот родов и брачен статус. Позиционираноста не само што овозможува различни пристапи кон соговорниците туку исто така ги дефинира или ги определува темите на истражувањето. Во вториот дел од текстот е анализиран дискурсот за Торбешите / Македонците муслимани. Авторката забележува дека оваа група е подложна на силна турска, албанска и македонска пропаганда. Оваа пропаганда е исто така поддржана и од македонските научници за кои Торбешите се Македонци што го прифатиле исламот за време на Турската Империја, додека има само неколку истражувања за нивната сопствена променлива и флуидна идентификација.

Клучни зборови: позиционираност, род, теренско истражување, Торбеша, дискурс.

Работејќи на теренски истражувања во Република Македонија веќе десет години, се соочувам со различни методолошки (особено етички) проблеми во текот на теренските истражувања, како и во врска со етнографските прашања истражувани од македонските научници. Во текстот што следи сакам да ги опишам и да дискутирам за овие два сегменти.

Како студент почнав со теренски истражувања во централниот и источниот дел од Македонија (2000–2004 година), додека од 2006 година истражував во западниот дел од земјата. Не припаѓав на ниту еден истражувачки тим во Македонија, ниту бев финансирана од некоја македонска институција, туку работев како независен истражувач и покрај моите редовни контакти со македонските научници и користењето на нивните публикации. Во теренските истражувања го користам македонскиот јазик, дури и кога интервјуирам Албанци или Турци (имам само основно познавање на албанскиот јазик). Мојата последна тема се однесува на трудовата миграција на Македонците муслимани (Торбеша) во Италија. Веројатно моите теориски и методолошки заклучоци не се уникатни само за Македонија, но јас

---

¹ Изразувам голема благодарност до анонимниот рецензент, кој ми посочи неколку многу важни прашања што се однесуваат на македонската наука.

немам искуство од други места, па според тоа ставовите што следуваат се многу субјективни и лични.

Текстот е поделен на два дела. Во првиот дел ќе се обидам да ја анализирам мојата позиција како странец и жена на теренското истражување, додека во вториот дел ќе се обидам да го анализирам академскиот дискурс за етничноста и националната припадност на Македонците муслимани (Торбешии) – група чиј мајчин јазик е македонскиот, а која припаѓа на исламската вероисповед.

I. Статусот на антропологот на теренското истражување – три случаи

На почетокот на методолошката рефлексija треба да се забележи дека теренските истражувања во Република Македонија, како и во поранешна Југославија и во Бугарија, а и во Источна Европа, вклучувајќи ја и Полска, се состојат од кратки посети на местата на истражување. Тоа го прави речиси невозможно набљудувањето на секојдневниот живот. Обично се практикуваат само интервјуата што се базираат на прашалници, а набљудувањето е тешко изводливо во толку краток временски период. Се обидувам да ја променам оваа традиција и да поминам колку што е можно подолго време на теренот. Моите најважни алатки се набљудувањето и пишувањето дневници.

За добивање антрополошко знаење најважни беа два аспекти: да се биде странец, или повеќе да се биде христијанин, и да се биде жена. Иако не ја декларирав мојата религиска припадност, соговорниците а priori заклучија дека штом сум од Полска, јас сум и христијанка. Кога истражував меѓу христијаните, тие го нагласуваа мојот католицизам, но за муслиманите јас бев само „христијанка“. Всушност, се обидував да го избегнам отвореното изразување на моите религиски и политички ставови. Така, во зависност од мојот статус (неомажена студентка или независен универзитетски научник и омажена мајка) имав различни групи на соговорници со кои можев да дискутирам за различни теми. Еден од најинспиративните текстови додека го подготвував овој текст беше поглавјето на Дијана Фридман (Diane Freedman 1986), која ја анализира сопствената позиција и нејзините промени во едно село во Романија. Најпрво таа отишла таму со својот сопруг, потоа се вратила како млада вдовица и конечно – како млада жена подготвена да се премажи. Сите овие статуси ѝ овозможиле влез во различни групи на соговорници, но и ги детерминирале (или барем ги сугерирале) темите на истражување. Втората инспирација за овој текст беше есејот од Кирстен Хаструп за нејзиното искуство во теренското истражување во Исланд. Таа јасно пишува: „Полот на антропологот, кој на други места е толку ненаметлив во однос на другите поочигледни разлики, станува

примарен елемент во локалната класификација на етнографот“ (Hastrup 1985: 96).

Прв случај – немажена девојка

Јозеф Обрембски во својот, според мене, најдобар текст „Скандал во селото“ (2005) забележува дека долго време имал проблем во врска со својот пристап поради темата на истражување што се однесувала на магиски практики. Само несекојдневни настани му овозможувале да дознае нешто, во услови кога луѓето отворено зборувале за магијата, објаснувајќи ја преку таа призма состојбата на девојка бегалка од селото. Моите први етнографски истражувања се поврзани со магиската практика. За мојата дипломска работа бев заинтересирана за лекувачките активности во рамките на православната религиска практика. Интервјуирав главно повозрасни жени, кои лекувале преку молитви или преку гледање на икони. Во тоа време бев на возраст од околу 21 до 22 години и не бев омажена. Веројатно овој фактор ми овозможи да добијам некакви информации за темата. Ми кажаа дека мајките го пренесуваат своето знаење на своите ќерки кога тие се на возраст од 14 години. Потоа ќерките го имаат следниот час непосредно пред мажењето – мајките ги учат како да се однесуваат во новото семејство и особено како да се однесуваат со свекрвите. Јас бев премногу стара за да го добијам првиот дел од знаењето, а како немажена можев да дознам нешто за практиките, но, според моите соговорници, во овој случај тие ја губат својата магиска моќ. Како и да е, магијата е ексклузивно поврзана со жените, па веројатно тоа била причината што информаторите на Обрембски не сакале да зборуваат со него за оваа тема.

За време на следното истражување го имав истиот статус но во целосно различни околности. За мојата магистерска теза јас се заинтересирав за една „помашка“ тема – културната улога на ракијата. Во традициското балканско општество жените, особено девојките (бидејќи за повозрасните дами имало одредени исклучоци), не седеле на иста маса со мажите и не пиеле алкохол. Обрембски во својот текст за социјалната и обредната структура на македонското село вели: „Таа (бајачката, забел. К. Б.-Л.) стекнува одредени привилегии, кои инаку им припаѓаат (...) само на мажите. Таа може да се дружи со мажите на јавните собири (...) таа може да седи со нив на маса, да пие ракија со нив (...) и дури може да се осмели да биде вулгарна, нешто што им е дозволено само на мажите“ (Obrežski 1972: 209–210). Кога прашував за оваа родова „поделба на масата“ во современото општество, ми кажаа дека ситуацијата е целосно променета. Моите соговорници сметаа дека денеска нема родови разлики, жените се феминисти итн. Сепак, еднаш во својот дневник го забележав следново: „Прилепец 17.09.2003.

Домаќинката му тури малку ракија на својот сопруг и на соседот (на полски *sąsiad*), но за мене и за неа стави сок. Сите ние пиевме и кафе“. Ова е еден од моите најдобри примери за важноста на набљудувањето на практиките на луѓето, а не само на интервјуирањето на луѓето.

Втор случај – „професорка“

Неколку години подоцна во Македонија доведов студенти (главно женски). Заедно поминавме околу два месеци во една општина во Западна Македонија каде што живеат муслимани со различна национална / етничка припадност. Групата од десет девојки предизвика големи сомневања и озборувања. Имавме многу проблеми во врска со нашата сексуалност. Нè перципираа како „поинакви“ жени, па уште и христијанки за кои се очекува да бидат сексуално либерални. Таквите претпоставки за нашата вера беа поддржани и од нашата националност (Полјак значи христијанин или католик), од нашата облека, и навистина – од нашето однесување. Сигурно дека не ги покривавме главите како што правеа повеќето муслиманки, но се обидувавме да се облекуваме многу скромно (иако беше многу жешко!). Ние поминувавме доста време во јавната па според тоа и машка сфера, разговарајќи со луѓето и пиејќи кафе во кафеаните. Автоматски бевме класифицирани како „еманципирани“. Не само што нашите машки информатори не можеа да разберат дека сме антрополози, а не сме туристи, шпиони или проститутки, туку исто така тие претпоставуваа дека ние сме и „сексуално подостапни“ (ова е термин од Кирстен Хаструп, 1985, во врска со нејзините проблеми со рибарите на Исланд) за разлика од *нивните* муслимански жени. Како и да е, нашето однесување беше оценето како да бевме муслиманки. Овде сакам да направам мала дигресија за родовата поделба во оваа „муслиманска Македонија“.

Како и во балканското традициско општество, карактеристична е силната поделба меѓу машки и женски сфери. Тоа значи дека жените, а особено девојките, не се присутни на јавните места како кафеани и барови. Повеќето од нив не работат платена работа, односно не работат надвор од дома. Тие се одговорни за одржувањето на куќата и за грижата околу децата. Така, кафеаните и баровите се полни со мажи, додека жените се среќаваат со своите роднини и соседи само во своите домови или дворови. Има еден добар збор што ја дефинира оваа ситуација – *шетање*. Буквално тоа значи „шетање наоколу“, но во зависност од контекстот може да има различни значења во зависност од актерот или подобро од неговата/нејзината родова припадност. Така, за македонските неомженети мажи *шетањето* е очекувано бидејќи на тој начин можат да им се покажат на девојките – потенцијални сопруги, додека *шетањето* за девојките е поврзано со нивната репутација и има силен сексуален призвук. Омажените жени кои *шетаат* се осудени за ширење на

озборувањата. И секако, *шетањето* е забрането за девојките, па тие можат да се претстават себеси само преку машките членови на семејството.

Во тој период не бев студент, туку бев *професорка*, што значи наставничка, едуцирана жена. Според тоа можев да добијам влез кај авторитетите во селото, како на пример кај директорот на локалното основно училиште. Двапати го интервјуирав и добив многу интересни информации, но сепак тој поставуваше многу интимни прашања и отворено ми нудеше состанок. Ваквите ситуации ме натераа да користам етички сомнителни стратегии: лажев дека сум омажена или барем верена.

Трет случај – сопруга и мајка

Следната година, како и две години подоцна, се вратив на теренот веќе омажена со дете од 10 месеци, во придружба на пријателка. Изнајмивме куќа во соседство на домаќините. Тоа целосно ја определи мојата група на соговорници. Во принцип моите контакти беа лимитирани на едно семејство, и јас бев третирана како петта снаа од моите домаќини. Веројатно тоа е причината што не бев третирана како странец, туку бев вклучена во вредносниот систем на заедницата, и моето однесување беше ценето според неговите категории. Според тоа, иако само имплицитно, ме сметаа за несериозна, како не баш добра домаќинка, сопруга и мајка. Што значи тоа? Патував сама (без мојот сопруг) и се среќавав со чудни мажи. Потоа се вратив со мало дете и според тоа сум многу неодговорна. Како и да е, секој ден добивав многу совети за тоа како да го израснам својот син, вклучувајќи го тука и доењето. Секако влезот ми беше многу олеснет кај женскиот дел од заедницата, но всушност немав можност да интервјуирам мажи. За оженетите мажи јас бев потенцијална љубовница, додека за неженетите јас едноставно не бев атрактивна.

II. Торбешите во македонската наука

Во македонската наука е вообичаено некоја етничка група да биде проучувана само од сопствените припадници (или од странци). Тоа значи дека македонските научници најмногу ги проучуваат сопствените групи – Македонци, православни и муслимани, додека Албанците ги проучуваат Албанците, Турците ги проучуваат Турците итн.

Република Македонија е мултиетничка и мултирелигиска држава. Најголемото малцинство го сочинуваат Албанците (во зависност од статистиката од 20 па дури и до 40%), па следат Турците, Србите, Ромите, Власите. По вооружениот конфликт меѓу Албанците и Македонците, во 2001 година во Охрид беше потпишан Рамковниот

договор, и сите етнички и национални групи во Македонија се сметаа за еднакви и се нарекуваа со терминот „заедници“. Денеска пак, во политичкиот дискурс во Македонија не се користи ниту терминот „малцинство“, ниту „националност“. Друга диференцијација е религиската – православни христијани и муслимани. Во втората група спаѓаат Албанците, Турците, повеќето Роми и темата на оваа презентација – Македонците муслимани. Кратко ќе ја елаборирам ситуацијата на оваа група во македонското општество².

Македонските муслимани, нарекувани и муслимани со македонски мајчин јазик, исламизирани Македонци или со најпопуларниот термин – Торбеши, се луѓе со исламска вероисповед чиј мајчин јазик е македонскиот. Името Торбеши се користи за да се означат сите Македонци чија религија е исламот во Република Македонија, но овој етноним изворно се однесувал само на оние од околината на Дебар и Река и од северозападниот дел на Македонија. Поради етимологијата, терминот Торбеш често се смета за пејоративен. Постојат неколку теории за потеклото на овој термин, но најпопуларната етимологија е поврзана со религискиот идентитет и ги опишува Торбешите како луѓе „кои се продале себеси за торба сирење“ (или, според една друга верзија, за торба брашно): се вели дека ја продале својата христијанска вера на Турците. Во науката пак се користат термините Македонци муслимани, муслимани со мајчин македонски јазик или исламизирани Македонци.

Самите Торбеши не се согласуваат меѓу себе околу самоидентификацијата. Еден дел од нив ја декларира својата приврзаност кон македонската нација, еден дел се смета себеси за автономна етничка група, додека некој сметаат дека потекнуваат од отоманските Турци. Понекогаш себеси се декларираат само како муслимани (ова се однесува на категоријата „Муслимани“ како националност, претставена во 1960 година од Ј. Броз Тито) или Торбеши како посебна етничност. Во вториов случај терминот Торбеши нема негативна конотација, туку напротив е единствениот користен термин. Религијата ги поврзува Торбешите со Турците и Албанците. Според тоа, во зависност од политичкиот контекст, тие се сметаат или како Турци или како Албанци. Уште повеќе, тие почнуваат да се декларираат себеси како Турци или Албанци иако не ги зборуваат тие јазици. Овие нови национални промени се поврзани со тоа што тие живеат и се маргинализирани во етнички турска или албанска околина. Јазикот и бројните обичаи или лојалноста кон Македонците ги прави блиски до македонското мнозинство. Така, секоја група сака да ги инкорпорира Торбешите со цел да се зголеми бројот на Македонците, Албанците или Турците што живеат во Република Македонија.

² За оваа тема види повеќе кај Bielenin-Lenczowska 2008.

Сметам дека интересот за истражување на Македонците муслимани е поврзан со желбата за нивно вклучување во македонската нација. Научниците, како и македонските политичари, зборуваат за политизацијата на Торбешите во Македонија, и за албанизацијата или туркизацијата (на пример Svetieva 2003). Но исто така и Македонците сакаат да го зголемат бројот на својата сопствена националност и да ги вклучат Торбешите поради нивниот јазик³.

Во рамките на Турската Империја религијата била единствениот важен фактор што го дефинирал идентитетот. *Милет*-системот ја разделил популацијата на муслимани и немуслимани: сите муслимани се сметале за „Турци“ и сите христијани за „Грци“ (секако не можеме да ги поврземе овие имиња со современата претпоставка за националноста). За време на социјалистичка Македонија, најпрво тие се третираше како етнички Турци, а потоа (во 1950-тите и 1960-тите години) тие биле поттикнати да го присвојат македонскиот национален идентитет. Сепак, единствено во доцните 1970-ти години е преземен посериозен и координиран обид за интегрирање на муслиманите во македонското мнозинство и е формирана организација на Македонците муслимани со поддршка од македонскиот огранок на Југословенската лига на комунистите. Оваа организација имала цел да го намали влијанието на Албанците во Западна Македонија.

Сега исламот во Македонија главно се поврзува со Албанците. И Торбешите и Турците се жалат на обидите за асимилација од страна на албанското мнозинство преку албанскиот јазик, кој се користи во текот на службите во џамиите, преку албанските оци и претставниците на Исламската организација итн. Уште повеќе, постои една тензија меѓу Албанците и другите малцинства поврзана посебно со општественото сеќавање на вооружениот конфликт во 2001 година.

Во македонскиот политички и академски дискурс што се однесува на Торбешите, тие се сметаат за Македонци што го прифатиле исламот за време на Турската Империја. Кога државата оформила една организација наречена „Културен и научен центар на Македонците муслимани“, нејзината официјална реченица била следнава: „Торбешите се локално население, односно Македонци, но Турците насилно ги конвертирале“. Во македонскиот официјален дискурс, мислењето за насилната исламизација е широко прифатено – во бројни академски публикации за Торбешите се користи терминот исламизирани Македонци. Етнологот и Македонецот муслиман, Нијази Лимановски, во своите трудови ја подразбира македонштината во јазикот, обичаите, потеклото и фолклорот, кои се слични кај сите Македонци. Според него,

³ Еден од малкуте карактеристични и рефлексивни текстови на оваа тема е есејот напишан од Љупчо Ристески (2009). Текстот е објавен на полски, но јас се надевам дека ќе биде преведен на македонски.

исламот е дополнителна карактеристика, која не предизвикала длабоки промени во општествениот и духовниот живот на Македонците муслимани. Исламизацијата и изолацијата на Торбешите од остатокот на македонската нација се опишува како почеток на херојскиот пат полн со жртви за муслиманската популација со словенско потекло на територијата на Македонија, чиј крај ќе биде признавањето на македонштината на оваа популација од остатокот на македонската нација. Сега само еден дел од Македонците муслимани се согласува со Лимановски. Наместо тоа, тие не сакаат да ја намалат улогата на исламот во нивниот колективен идентитет. Уште повеќе, се водат силни битки за докажување на нивната етничка посебност. Тоа е една од целите на Партијата за европска иднина оформена во 2005 година. Нејзините претставници тврдат дека нивната *националност* е торбешка. Тие исто така се трудат да покажат дека се наследници на богомилите на Балканот, а не присилно исламизирани христијани, и терминот „Торбеш“ така означува лице што носи торба, но овојпат торба со книги, бидејќи станува збор за мисионери.

Заклучок

Прашањата и проблемите околу темата презентирани во овој текст секако не се уникатни за Република Македонија. Очигледно е дека странски и особено независен истражувач има многу проблеми околу презентирањето на своите намери и може да биде прифатен како шпион, проститутка, турист итн. Во антрополошката литература доста е пишувано за улогата на позиционираноста (родов статус, возраст, социјален статус). Како што покажав, моите променливи статуси ја дефинираа мојата група на соговорници, но и ги детерминираа – до одредена мера – темите на истражување. Мојот сегашен професионален интерес, односно работата со муслиманите без оглед на нивната национална припадност, предизвика сомнеж меѓу христијаните, кои ме доживуваа како проалбански или промуслимански настроена. Поради политичката тензија помеѓу Македонците и Албанците морав да користам некои стратегии со цел да го избегнам претставувањето на моите политички или религиски погледи. Другиот проблем е академската идеологизација за истражуваната група – Торбешите. Интересот за проучувањето на Торбешите во македонската наука е поврзан со нивното инкорпорирање во македонската нација. Единствената официјална верзија за националноста на Торбешите е дека тие се Македонци што го прифатиле исламот за време на Турската Империја. Нивното декларирање на поинаква припадност, како на пример албанска или турска, се објаснува со политизацијата – албанизација или туркизација. Тоа значи дека Торбешите поради својата

религија се изложени на исламската или поточно на албанската и турската политичка активност. Но всушност и Македонците, вклучувајќи ги и научниците, ја зајакнуваат истата пропаганда.

Користена литература:

Bielenin-Lenczowska K., The Construction of Identity in a Multi-Ethnic Community: A Case Study on the Torbeši of Centar Župa Commune, Western Macedonia (FYROM), *Ethnologia Balkanica*, vol. 12, 2008, стр. 167-181.

Freedman D., Wife, Widow, Woman: Roles of an Anthropologist in a Transylvanian Village, во: P. Golde (ed.), *Women in the field. Anthropological experiences*, Berkeley: University of California Press 1986, стр. 333-357.

Hastrup K., Fieldwork among friends: ethnographic exchange within the Northern civilization, во: *ASA Monographs 25. Anthropology at home*, red. Anthony Jackson, University of Keele, 1985.

Obrębski J., Obrzędowa i społeczna struktura wsi macedońskiej, „*Etnografia Polska*“, t. XVI, z. 1, 1972.

Obrębski J., Skandal we wsi, во: *Dzisiejsi ludzie Polesia*, ed. A. Engelking, Warszawa 2005, стр. 53-70.

Risteski Lj., Dynamika tożsamości Torbeszów w Republice Macedonii, во: *Sąsiedztwo w obliczu konfliktu. Relacje społeczne i etniczne w zachodniej Macedonii – refleksje antropologiczne*, ed. K. Bielenin-Lenczowska, Warszawa 2009, стр. 179-191.

Svetieva A., Politicization of the ethnic identity of the Torbesh (the “Nashinci”), во: *EthnoAnthropoZoom 4*, Скопје, 2004, стр. 26-69, достапно на: http://www.iea.pmf.ukim.edu.mk/EAZ/EAZ_03/EAZ_2004_PDF/EAZ_2003_Ponizeni_Balkan_Ang..pdf (последен пат посетено на 17.12.2010).